

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Стаття присвячена дослідженню структурних, семантичних та функціональних особливостей суспільно-політичної термінології. Основну увагу зосереджено на вивченні теоретичних засад зазначеної термінології: вимог до терміна його системності, принципів класифікації (типології) та способів термінотворення.

Ключові слова: *суспільно-політична термінологія, системність терміна, афіксальне термінотворення, термінотвірна номінація.*

Статья посвящена исследованию структурных, семантических и функциональных особенностей общественно-политической терминологии. Главное внимание акцентировано на изучении теоретических принципов данной терминологии: требований к термину его системности, принципам классификации (типологии) и способам терминообразования.

Ключевые слова: *общественно-политическая терминология, системность термина, аффиксальное терминообразование, терминообразовательная номинация.*

The article deals with the research of structural, semantic, and functional peculiarities of social and political terminology. The main attention has been focused on researching theoretical principles of the terminology: principles of classification (typology) and ways of term forming.

Key words: *social and political terminology, term systematics, affixation term forming, term forming nomination.*

Постановка наукової проблеми та її значення. Початок ХХІ століття характерний глобальними соціально-економічними змінами, вступом людства у новий етап науково-технічного прогресу, який називають інформаційною революцією. Будь-яка зміна в соціальній сфері передбачає певні зміни в мовній системі. Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується підвищеною увагою до проблеми лексичної семантики. Суспільно-політична термінологія (далі СПТ) сучасної англійської мови як і будь якої іншої є обширом номінацій, які вербалізують світ понять зі сфери світоглядних, ідеологічних, політичних знань. Формування та функціонування нової суспільно-політичної термінології (далі СПТ) тісно пов'язане з розвитком соціальних понять, котрі в свою чергу віддзеркалюють діалектику соціального розвитку. Проблемами дослідження суспільно-політичної лексики переймалися: В. Акімова, А. Белая, А. Бурячок, Н. Гарбовський, Л. Жданова, С. Капралова, Т. Крючкова, І. Протченко та інші.

Останніми десятиліттями цій проблемі присвячені розвідки: Ф. Бацевича, О. Воробйової, А. Голованевської, О. Єрмакової, О. Загоровської, В. Карасика, Ю. Караулова, О. Семенюк, Л. Синельникової, А. Чудинова та інші. Дослідники зосереджують увагу на вивченні проблем семантики терміна, аспектів його лексикографічного відображення у суспільно-політичному дискурсі. Переважна більшість наукових розвідок свідчить про те, що предметом зацікавлення науковців є не лише питання структури, семантики СПТ, але й

лінгвопрагматичні характеристики [1]. Так як єдиного визначення терміна в лінгвістичній літературі ще немає, то завдання дати таке визначення залишається актуальним.

Актуальність дослідження визначається тим, що у сучасний період великий інтерес у термінознавстві викликають проблеми галузевих термінологічних систем, розширення їх меж, збільшення кількості компонентів, які входять до них. Відповідно, суспільно-політична термінологія – це терміносистема, що перебуває у стані перманентного формування та еволюції. Тому вивчення загальних тенденцій розвитку цієї термінології в англійській мові є цікавим як з теоретичного так і практичного погляду.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше проаналізовано сучасну англійську СПТ, з позиції структури, семантики та її функціонального потенціалу.

Передусім, нашим **завданням** є: 1) визначення структурних, семантичних й функціональних особливостей досліджуваної СПТ, що описує певну спеціальну сферу людських знань чи діяльності. 2). Дослідження співвідношення загальновоживаної суспільно-політичної лексики та СПТ. **Виклад основного матеріалу.** Науково-технічний прогрес вносить значні зміни у всі сфери розвитку суспільства, включаючи й мовну картину світу. Одна з найістотніших змін полягає в тому, що переважну частину лінгвістичного фонду складає фахова лексика, і доля термінів у лексичному складі мови стрімко зростає. Тому цілком природно, що лінгвісти надають велике значення вивченню закономірностей утворення термінів, їх структури та семантики, аспектам упорядкування, питанням перекладу; розглядають термінологію як важливу складову сучасної літературної мови. Дослідження будь-якої термінології передбачає проблему визначення терміна.

Проблема визначення терміна. В умовах кардинальних змін в усіх сферах людської діяльності, пов'язаних із глобальною комп'ютеризацією, значно зросли темпи збагачення словникового складу фахових мов. Найістотніше це проявилось у словниковому складі англійської фахової мови СПТ, яка зараз переживає справжній “неологічний бум”. Нові поняття у досліджуваній сфері потребують нових слів, що супроводжується появою нових термінів.

Формування та функціонування нової СПТ тісно пов'язане з розвитком соціальних понять, котрі у свою чергу віддзеркалюють діалектику соціального розвитку. Безперечно що перед тим як визначити суть СПТ необхідно розглянути поняття термін, яка не дивлячись на велику кількість праць присвячених питанням термінології ще немає загально-прийнятого визначення. З приводу визначення терміну та вимог до нього в лінгвістичній літературі існують різні, часто протилежні точки зору. *Традиційно терміном називають слово, словосполучення, або просто мовний знак, що репрезентує наукове поняття спеціальної, професійної сфери знань.* Термін як стійке, моносемантичне (однозначне) слово або словосполучення, співвідноситься з іншими термінами в середині даної сфери термінології [2].

Навіть поверхневе вивчення термінології певної галузі знань показує, що не завжди термін точно виражає спеціальне поняття та не завжди входить лише в одну терміносистему. Дослідження термінологів також засвідчують, що не завжди термін має точні семантичні межі і виражає точно окреслене поняття. Проаналізувавши численні визначення терміна розуміємо його як *слово або словосполучення, одне або декілька значень яких є спеціальними.* Таке розуміння терміну ґрунтуємо на полісемності терміна де він

в одному зі своїх значень належить літературній нормі, а в іншому одній або декільком терміносистемам.

На наш погляд, головне у специфіці терміна – його спеціального, професійного ужитку, є обмеженість певною сферою знань. Проте, не завжди таке категоричне судження є доцільним, адже реальна об'єктивна різниця, неспеціальної лексики та термінологічної – це, по суті, різниця немовна. Якщо слово неспеціальної лексики співвідноситься з загальновідомим об'єктом, то слово термінологічної лексики – з специфічним об'єктом, відомим лише вузькому колу фахівців. Ніякої іншої різниці між цими типами слів більше не існує. Практично, різниця між терміном та не терміном полягає не в специфіці слова, а в об'єктах номінації [3]. Однак, термін не перестає бути терміном, якщо його знатимуть не лише фахівці у певній галузі, але й широкий загал.

Виходячи із викладених вище міркувань, можемо дати альтернативне, «робоче» визначення терміна. **Термін – це мовний знак, що репрезентує наукове поняття спеціальної, професійної галузі знань.** Логічно, що визначення будь-якого терміна (у нашому випадку СПТ) передбачає аналіз вимог до нього.

Вимоги до терміну. В теоретичному мовознавстві традиційно опираються на такі вимоги до терміна. Так, Д. С. Лотте висунув до науково-технічного терміну наступні вимоги: системність; незалежність від контексту; однозначність; точність та лаконічність. Термін, на думку вченого, не повинен бути полісистемним, омонімічним, синонімічним [4]. Науковий текст з будь-якої сфери, а головню СПТ, містить не тільки спеціальні терміни цієї сфери, але й загальнонаукову лексику включаючи терміни інших галузей. Тут, суттєвим навести, також, вимоги до терміна Е.Ф. Скороходька, який розрізняє три групи термінів, що функціонують у межах одного тексту: інтрагалузеві, тобто спеціальні терміни тієї галузі, якій належить конкретний текст; екстрагалузеві, тобто спеціальні терміни інших галузей, та загальнонаукові, загально технічні та міжгалузеві терміни. Основні й конкретні вимоги, які вчений висунув до терміна, слугуватимуть теоретичним підґрунтям нашого дослідження, а саме:

1. Термін повинен володіти абсолютною однозначністю (в будь-якому контексті він повинен виражати лише одне поняття).

2. Формальна структура термінів повинна виражати зв'язки між поняттями. Це допоможе у ряді випадків знаходити в текстах інформацію про ті класи предметів, які прямо ніде не названі.

3. Існує можливість формальних перетворень термінів з метою отримання нових термінів для позначення новоутворених понять.

4. Термін повинен бути коротким. [5].

Безперечно, що перераховані Е.Ф. Скороходьком вимоги є враховані у процесі аналізу досліджуваної нами СПТ. Для більшої ілюстративності та у підтвердження теоретичних викладок наведемо кілька прикладів – термінів СПТ із словників рідної та англійської мов:

Блокада (англ.) перен. – система заходів, спрямована на політичну або економічну ізоляцію країни для здійснення політичного або економічного тиску на неї (ВТССУМ, I, 116). В англійській мові термін *блокада* має ширше значення:

Blockade – noun 1) the action of surrounding or closing a place, especially a port, in order to stop people or goods from coming in or out; 2) a barrier that stops people or vehicles from

entering or leaving place; verb – to surround a place, especially a port, in order to stop people or goods from coming in or out (OID, 153).

*Істеблішмент (англ.) перен. – еліта, правлячі кола держави (ВТССУМ, I, 307). На відміну відтлумачного словника української мови, оксфордський словник англійської мови дає таке пояснення значення цього терміна: *establishment – (noun); 1) (formal) an organization, a large institution or a hotel; 2) (usually the Establishment) (often disapproving) the people in a society or a profession who have influence and power and who do not support change: the medical / military / political, etc. 3) the act of starting or creating something that is meant to last for a long time: the establishment of diplomatic relations between the countries (OID, 519).**

*Лідер (англ.) – той, хто стоїть на чолі політичної партії або іншої певної суспільно-політичної організації; вождь, керівник, провідник, проводир, ватажок (ВТССУМ, II, 87). Тлумачний словник англійської мови дає таке визначення терміна *лідер*: *leader – 1) the person who leads or commands a group, organization, or country; (also Leader of the House) Brit. a member of the government officially responsible for initiating business in Parliament; 2) the principal player in a music group; 3) a leading article in a newspaper; 4) a person or thing that is the best, or in first place in a race, business, etc (OID, 872).**

Зазначимо, що наведені вище тлумачення термінів, нейтралізують з кола термінів загальнонаукові лексичні одиниці, і у процесі термінологізації набувають спеціальних понять СПТ. У нашому дослідженні дотримуємося концепції функціональну природу терміна під якою розуміємо термін як слово чи усталене словосполучення, що є членом такої лексико-семантичної системи, яка репрезентує певну фахову (спеціалізовану) систему понять. Зasadничу різницю між терміном та «звичайним» словом (словосполученням) вбачаємо не в тому, що терміну притаманні певні риси, відсутні у загально-вживаного слова, або що термін позбавлений рис, притаманних «звичайному» слову, а в сукупній характеристиці – кількісному співвідношенні ступеня актуалізації кожної з диференційних ознак терміна [6]. Тут висловлюємо думку, що теоретично кожне слово може бути терміном, але воно стає ним тільки за умови актуалізації – виведенні його з лексико-семантичної системи загальнолітературної мови і включенні в систему термінів, що було проілюстровано на прикладах вище.

Із висловленого вище можна зробити висновок, що термінологи орієнтуються на ідеальний термін. Але не слід сприймати вище наведені вимоги до термінів надто прямолінійно, так як ідеальних термінів, які б відповідали усім вимогам, мабуть, і не існує. Додамо тут, що серед найважливіших умов існування терміна є його системність, яка заслуговує аналізу у нашій статті.

Системність терміна. Питання системності термінології досить широко обговорюється у термінознавчій літературі [7], [8]. Термін може існувати лише як елемент терміносистеми. Загально прийнято, що терміносистема – це сукупність термінів, яка адекватно виражає групу понять теорії, і стосується певної спеціальної сфери людських знань чи діяльності.

Побутує твердження, що системність термінів полягає у зв'язаності, співвідносності термінів за формою та значенням на різних мовних рівнях. Отже терміносистема по суті, пов'язана з певною сферою знань, проблемою, темою, науковою школою і т. д. є

сукупністю термінів, що пов'язані між собою на понятійному, лексико-семантичному, деривативному і граматичному рівнях. В основі системності термінів та терміносистем лежить принцип класифікації.

Принципи класифікації та типології терміна. Класифікацію у теорії трактують як процедуру регулярного логічно – правильного поділу різних понять предметної галузі за різними принципами, або як результат цієї процедури. Існують різні класифікації, в яких терміни групуються за різними принципами: за змістом, за мовною формою, за функціями і т. д. Усі ці класифікації є важливими та необхідними для структурно-семантичного та функціонального аналізу досліджуваного терміна сфери СПТ.

Важливим є визначення тих ознак за якими терміни диференціюємо від інших одиниць певної терміносистеми, а потім за цими ж принципами велика кількість термінів членується на типи, і таке членування називаємо типологією. Типологія є основою класифікації оскільки кількість типів термінів є дуже великою. Так, розрізняємо загальнонаукові терміни, загально технічні терміни, вузькоспеціалізовані терміни [9]. У нашому конкретному випадку виокремлюємо терміни суспільних та політичних наук (СПТ).

З цього випливає, що існує два підходи до вивчення терміна: нормативний (за Д. С. Лотте) і дескриптивний (за В. О. Винокуром) [4], [10]. Слід зазначити, що існує два основних підходи до визначення терміна: структурно-субстанційний та функціональний. Прихильники структурно-субстанційного підходу розглядають термін, як особливе слово, яке протиставляється за своєю семантичною і граматичною структурою загально-вживаному (Д.С. Лотте, Т.Л. Канделакі). Прихильниками функціонального підходу було доведено, що термін – це функція, тип вживання лексичної одиниці (Б.М. Головін, В.М. Лейчик, Т.Р. Кияк [11], Е.Ф. Скороходько). Третій суттєвий підхід у класифікації термінів полягає у їх поділі на терміни спостереження і теоретичні терміни. Під термінами спостереження стоять класи реальних об'єктів, а за теоретичними термінами – абстрактні поняття; наприклад: *blue aquatic plant* (сині водорослі) – термін спостереження, *blueness* (синява) – абстрактний термін.

Додамо, що існує також класифікація термінів за змістом на *однозначні* і *багатозначні*, тобто ті, які мають два і більше значень в межах однієї терміносистеми. За лексико-граматичним принципом терміни класифікуються за частинами мови. Безперечно, що наведений вище перелік класифікацій термінів ще не є повним. Але він в цілому достатньо характеризує роль і місце термінів в різних сферах функціонування сучасного суспільства.

Способи словотворення, як фактор системності в термінології. Термінологічна лексика, як частина словникового складу мови володіє низкою важливих особливостей структурно-семантичного плану та активно еволюціонує. Саме на матеріалі термінологічного фонду найяскравіше проявляється дія мовних законів, а головним чином – термінотвірних. Для нових об'єктів номінації використовуються усі способи словотвору, включаючи як лексичні ресурси національної мови, так і ресурси інших мов. При цьому термінологічне словотворення не повторює механічні прийоми загальнолітературного творення слів. Відбувається своєрідний «природний відбір» тих способів і конкретних засобів словотвору, які б відповідали вимогам спеціальних найменувань та їх функцій відповідної сфери науки [12]. В кінцевому результаті це призводить до відбору і формування деривативних морфем і цілих моделей, що спеціалізуються у вираженні певних

значень. Такі явища ведуть до того, що слова-терміни у сфері політичного життя переходять із розряду слів з обмеженим узусом в розряд загальноживаної лексики [13 : 31–37]. Прикладами можуть слугувати: *technopolitics, teledemocracy*.

За підрахунками дослідників понад 65% нових слів, які з'явилися за останні десятиліття внаслідок словотвірних процесів, утворені шляхом афіксації та словоскладання [14 : 83–95]. Високий словотвірний потенціал СПТ виявили суфікси: *ism-short-termism, entryism; -ization (globalization); dom (great-powerdom, transgenderdom); – hood – celebrity-hood*.

Щодо префіксального термінотворення, то найпродуктивнішими є: *anti- (anti-gay); pro- (pro-gay); hyper* – за допомогою якого утворювались, головним чином, вузькоспеціальні терміни, з його допомогою утворюються слова загальномовного функціонування: *hyperdemocratic, hyperspace*.

У СПТ – спостерігаємо збільшення питомої ваги складних слів. Основною моделлю їх утворення є поєднання двох іменників (N+N): *braindrink, couchpotato*. Належить підкреслити високу активність складних слів у словотвірних процесах: *couchpotatoes→couchpotatodome→couch*

potatoism; babyboom→babyboomer→babyboomlet.

Термінотвірна номінація. Серед її типів найбільшою активністю відзначається афіксація, складання та мовний закон аналогії. Так, для вираження соціально-ідеологічної оцінки використовуються префікси *ультра (ультракомунізм), супер (супернаціоналізм), квазі (кваліфікаційність), псевдо (псевдоінгва)*. (англ. Серед соціально-ідеологічних оцінних слів, утворених способом складання найбільше іменників, які об'єднують переважно два корені (*комуно фашизм, комуно шовінізм* і інші).

Ми дотримуємося точки зору, що будь яка термінологічна лексика включаючи СПТ представлена в основному іменниками та іменниковими терміносполученнями, які номінують поняття відповідної сфери. а також словоформи з термінізованими значеннями, такі як дієприслівники, прислівники, прикметники тощо. З приводу наявності чи відсутності у термінів тих чи інших ознак серед лінгвістів триває дискусія. Варто нагадати, також, що для правильного розуміння особливостей функціонування термінів має висунути А. А. Реформатским ідея *термінологічного поля*. За визначенням вченого поле для терміна – це дана термінологія, за межами якої слово втрачає свою характеристику терміна, термін пов'язаний не з контекстом, а з термінологічним полем, яке і заміняє собою контекст [15 : 103–126]. Саме виходячи з цього ключового твердження слід розглядати всі ознаки СП терміна, що буде серед завдань наступної статті.

Таким чином, доходимо **висновку**, що суспільно-політична термінологія (СПТ) це відкрита система номінативних одиниць, яка постійно поповнюється одиницями інших лексичних розрядів, різних за походженням. Терміни в своїй більшості, як і звичайні слова, утворюються на базі засобів загальної мови. що отримали термінологічне значення. Однак, взявши за основу уже існуючі в мові способи і моделі словотворення, СПТ, виробила свою словотвірну підсистему, пристосовавши її до основних вимог і функцій термінологічної лексики і мови науки в цілому.

У **перспективі**, подальшого спеціального дослідження потребують а) пізнавальна сутність СПТ, її смислотвірних ознак та зв'язків; б) дослідження її змістотвірних функцій в контексті суспільного феномену; в) аналіз семантичної структури СПТ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики : монографія / Ф.С. Бацевич. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 287 с.
2. Апресян Ю.Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики / Ю.Д. Апресян. – М. : Наука, 1996. – 305 с.
3. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е.С. Кубрякова. – М. : Наука, 1986. – 158 с.
4. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики / Д.С. Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
5. Скороходько Е.Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміно-центричної теорії наукового дискурсу) : монографія / Е.Ф. Скороходько. – К. : Логос, 2006. – 98 с.
6. Стернин И.А. Проблемы анализа структуры значения слова / И.А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. у-та, 1979. – 156 с.
7. Карасик В.И. Категориальные признаки в значении слова / В.И. Карасик. – М. : Изд-во МОПН им. Н.К. Крупской, 1988. – 112 с.
8. Аллендорф К.А. Значение и изменение значений слова / К.А. Аллендорф. – М. : Высшая школа, 1965. – 260 с.
9. Канделаки Т.Л. Значение терминов и системы значений научно-технических терминологий / Т.Л. Канделаки // Проблемы языка науки и техники / отв. ред. В.И. Сифонов. – 1970. – С. 19–92.
10. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г.О. Винокур // Труды МИИФЛИ : сб. статей по языкознанию / под ред. Маслова Ю.С. – 1939. – Г. V. – С. 3–35.
11. Кияк Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения : учебн. пособие / Т.Р. Кияк. – К. : УМК ВО, 1989. – 104 с.
12. Дяков А.С. Основы термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / Дяков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. – К. : Академія, 2000. – 218с.
13. Бурячок А.А. К вопросу о размежевании значений слова и их оттенков в толковых словарях / А.А. Бурячок // Проблемы толкования слов в филологических словарях. – 1963. – Вып. 14. – С. 31–37.
14. Алефиренко Н.Ф. Семантическая и смысловая структура языковых единиц / Н.Ф. Алефиренко // Семасиологические аспекты значения : сб. науч. трудов / ред. Алефиренко Н.Ф. – Волгоград, 1997. – С. 83–95.
15. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка. редукция / А.А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики / под ред. О.Г. Ревзиной. – М., 1968. – С. 103–126.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ “Перун” 2007. – 1725 с.
- СПТ – суспільно-політична лексика
- Общественно-политическая лексика. Англо-русский словарь справочник. (В.Н. Крупнов) / – М., Высш. шк. 1985. – 176 с.

УДК 811.411.21

Чупрыгина Л.А.
(Москва, Российская Федерация)

ЭВОЛЮЦИЯ АРАБСКОГО ЯЗЫКА В ЭПОХУ КУЛЬТУРНОЙ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: ОТ ДИГЛОССИИ К «ЗОЛОТОМУ ТРЕУГОЛЬНИКУ»

У статті автор досліджує системні зміни, що відбуваються в сучасній арабській мові в епоху інтернету і формування кіберкультури, і приходять до висновку про те, що арабомовне суспільство на сучасному етапі розвитку переживає процес реформування мови, у рамках якої традиційна діглосія замінюється "трюхмовністю" у зв'язку з виділенням в якості повноправного елементу системи арабської мови "третьої мови", або "середньої мови". Визнання факту формування такого "триязычия" і опис його як "золотого трикутника" може сприяти пошуку виходу з "кризового стану", в якому, на думку деяких дослідників, перебуває сучасна арабська мова.

Ключові слова: кіберкультура, інтернет, арабська літературна мова, арабські розмовно-діалектні мови, еволюція арабської мови, діглосія, трюхмовність, криза мови.

В статье автор исследует системные изменения, происходящие в современном арабском языке в эпоху интернета и формирования киберкультуры, и приходит к выводу о том, что арабоязычающее общество на современном этапе развития переживает процесс реформирования языка, в рамках которого традиционная диглоссия заменяется «триязычием» в связи с выделением в качестве полноправного элемента системы арабского языка «третьего языка», или «среднего языка». Признание факта формирования такого «триязычия» и описание его как «золотого треугольника» может способствовать поиску выхода из «кризисного состояния», в котором, по мнению некоторых исследователей, пребывает современный арабский язык.

Ключевые слова: киберкультура, интернет, арабский литературный язык, арабские разговорно-диалектные языки, эволюция арабского языка, диглоссия, триязычие, кризис языка.

The author explores system changes taking place in Modern Arabic Language in the era of Internet and formation of cyberculture. The article leads us to the conclusion that Arabic-speaking societies are in the process of language reform when traditional diglossia is being replaced by "three-lingualism" as the "third language" or "middle language" moves into its rightful position of a full-fledged element of Arabic language system. To recognise the fact that such "three-lingualism" has become an object factor and to characterise it as